

ก้าวพ้นวัย: พลังการปรับตัว
และพื้นที่ทางสังคมของผู้สูงอายุในยุคดิจิทัล
Beyond the Years: Resilience
and Social Spaces in the Digital Era

อารตี อยุทธกร (Arratee Ayuttacorn)¹

¹ภาควิชาสังคมศาสตร์กับการพัฒนา,
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Department of Social Science and Development,
Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University
email: arratee.a@cmu.ac.th

ในห้วงเวลาที่โลกกำลังก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างรวดเร็ว ประเทศกำลังพัฒนา รวมถึงประเทศไทยกำลังประสบกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่มีจำนวน ผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ สถานการณ์ดังกล่าวนำไปสู่ความท้าทายใหม่ในหลาย มิติ ไม่ว่าจะเป็นด้านสวัสดิการสังคม ระบบเศรษฐกิจ การดูแลสุขภาพ ไปจนถึงบทบาท และสถานะของผู้สูงวัยในสังคม ในขณะเดียวกัน ความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี วัฒนธรรม และเศรษฐกิจโลก ได้เข้ามาหล่อหลอมวิถีชีวิตของทุกคน ไม่เว้นแม้แต่ ผู้สูงอายุ

วารสารสังคมศาสตร์ฉบับ ก้าวพ้นวัย: พลังการปรับตัว และพื้นที่ทางสังคม ของผู้สูงอายุในยุคดิจิทัล นำเสนอความรู้และข้อค้นพบจากงานวิจัยหลากหลายมิติ ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุโดยเฉพาะ เพื่อตอบโจทย์การเตรียมความพร้อมของสังคม ให้สามารถรองรับสังคมสูงวัยอย่างยั่งยืนและมีคุณภาพ

แนวโน้มงานวิจัยในประเทศไทยเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับมิติเชิงจิตใจและมิติทางสังคมของการสูงอายุ โดยเฉพาะการวิจัยเกี่ยวกับการสร้างเสริมความยืดหยุ่น (resilience) ในผู้สูงอายุ แนวคิดความยืดหยุ่น คือ ความสามารถในการฟื้นตัวหลังจากเผชิญกับความเครียด เนื่องจากการเสื่อมถอยทางร่างกาย โรคเรื้อรัง และความเสื่อมถอยทางสติปัญญาที่เพิ่มมากขึ้น การสูญเสียบทบาททางสังคมและความท้าทายทางเศรษฐกิจ แนวคิดนี้มีความสำคัญอย่างมากสำหรับผู้สูงวัย เนื่องจากสนใจความสามารถในการปรับตัวในเชิงบวกต่อความท้าทายและอุปสรรคที่เผชิญ ความยืดหยุ่นเป็นแนวคิดที่ซับซ้อนและมีหลายมิติครอบคลุมทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งไม่ได้หมายถึงการกลับคืนสู่สภาวะเดิม (bouncing back) เท่านั้น แต่เน้นการพัฒนาทั้งด้านจิตใจและสังคม เมื่อต้องเผชิญกับความยากลำบากในชีวิต (Fontes and Neri 2015) เช่น การสูญเสีย ประสิทธิภาพปอด และการเจ็บป่วย ส่วนความยืดหยุ่นทางจิตใจ หมายถึงความสามารถในการปรับตัวทางจิตใจและสติปัญญา ทำให้ผู้สูงอายุสามารถฟื้นตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีปัจจัยป้องกันที่สำคัญ เช่น การมีเป้าหมายในชีวิต ความมองโลกในแง่ดี ความเชื่อมโยงทางสังคม และปฏิบัติการทางจิตวิญญาณ (Merchant, et al. 2022)

งานวิจัยเกี่ยวกับผู้สูงวัยในระยะหลังเน้นการศึกษาภายใต้แนวคิดพดุมพลัง (active aging) ซึ่งเป็นแนวทางในการพัฒนาประชากรสูงอายุให้เป็นผู้สูงวัยอย่างมีพลัง โดยองค์การอนามัยโลกได้เสนอกรอบที่เป็นองค์ประกอบหลัก 4 ประการ ได้แก่ 1) สุขภาพ (health) แข็งแรง มีอิสระและพึ่งพาตนเองได้ 2) การมีส่วนร่วม (participation) เข้าร่วมกิจกรรมครอบครัว ชุมชนและสังคม เพื่อยังคงรู้สึกถึงความเป็นผู้มีศักดิ์ศรี 3) การมีหลักประกัน (security) มีความมั่นคงปลอดภัยทางด้านร่างกาย ที่อยู่อาศัยและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ 4) สภาพแวดล้อม (environment) ที่เอื้อต่อการเป็นผู้สูงวัยอย่างมีพลัง ได้แก่ ชุมชนที่เป็นมิตร การเรียนรู้ตลอดชีวิต และการเสริมสร้างทักษะด้านเทคโนโลยี ส่วนแนวคิดการเป็นผู้สูงวัยที่ยังคงประโยชน์ (productive aging) ได้ถูกนำเสนอขึ้นมาเพื่อลบภาพมายาคติที่มีต่อผู้สูงอายุในการทำงานเชิงเศรษฐกิจและความถดถอยของพลังกำลัง ที่ถูกมองว่าเป็นภาระต่อครอบครัวและสังคม (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร และคณะ 2565, 29-30)

ในบริบทสังคมไทยที่ผู้สูงอายุมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มที่อยู่อาศัยตามลำพัง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางสังคมของผู้สูงวัยจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง งานวิจัยใหม่ ๆ ชี้ให้เห็นว่า กิจกรรมอาสาสมัคร การเข้าร่วมเครือข่ายชุมชน และการมีบทบาทในโรงเรียนผู้สูงอายุ ไม่เพียงช่วยฝึกทักษะหรือสร้างรายได้เท่านั้น แต่ยังมีบทบาทในการลดความโดดเดี่ยวทางสังคมและส่งเสริมสุขภาวะจิตอีกด้วย ในขณะเดียวกัน ผู้สูงอายุที่ขาดการสนับสนุนจากครอบครัวต้องพึ่งพาระบบบำนาญ เบี้ยยังชีพ โครงการสวัสดิการแห่งรัฐ และประกันสุขภาพจากภาครัฐเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม หลายคนยังใช้กลยุทธ์เชิงวัฒนธรรมและสังคม เช่น การสร้างเครือข่ายทางสังคม การขอความช่วยเหลือจากชุมชน และการปฏิบัติทางศาสนา เพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการฟื้นตัวทั้งทางกายและใจ (Danyuthasilpe et al. 2009)

การสร้างเครือข่ายทางสังคม (social networks) ของผู้สูงอายุ ทั้งความสัมพันธ์แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีบทบาทสำคัญในการให้การสนับสนุนทั้งทางอารมณ์และการปฏิบัติแก่ผู้สูงอายุไทย โครงสร้างและคุณภาพของเครือข่ายทางสังคมเหล่านี้ เช่น ครอบครัว เพื่อนบ้าน และกลุ่มชุมชน ส่งผลกระทบโดยตรงต่อความยืดหยุ่นและความเป็นอยู่ที่ดีของผู้สูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท การดูแลผู้สูงอายุมักจะผูกพันอยู่ในเครือข่ายครอบครัวขยาย ซึ่งความใกล้ชิดทางอารมณ์และการสนับสนุนด้านการดูแลจะช่วยส่งเสริมความยืดหยุ่นของผู้สูงอายุในการเผชิญกับความท้าทายต่าง ๆ (Soonthornchalya 2020) ผู้สูงอายุที่มีเครือข่ายสังคมที่มั่นคง มักจะไม่มีปัญหาเรื่องการเสื่อมถอยทางสติปัญญา และมีสุขภาพที่ดี นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ มีส่วนในการเพิ่มความยืดหยุ่น โดยความคิดสร้างสรรค์จะช่วยพัฒนาการทำงานของสมอง ส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีทางอารมณ์ และเกิดเป้าหมายในชีวิต (McFadden and Basting 2010)

ความสัมพันธ์เชิงอารมณ์ (affective relations) (Ahmed 2004) ระหว่างผู้สูงอายุกับสมาชิกในครอบครัว มีความสำคัญทางวัฒนธรรมในประเทศไทย ซึ่งความกตัญญู กตเวทิต่อบิดามารดา และการสนับสนุนจากครอบครัวถือเป็นหัวใจสำคัญของการดูแลผู้สูงอายุมาโดยตลอด งานวิจัยในกลุ่มผู้สูงอายุในชนบทภาคอีสานและภาคเหนือ พบว่าผู้สูงอายุมีความสุขจากการเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวที่ให้การสนับสนุนซึ่งกันและกัน การที่สมาชิกในครอบครัวดูแลกันและกันและผู้สูงอายุสามารถให้คำแนะนำแก่ลูกหลานได้ ทำให้พวกเขารู้สึกภาคภูมิใจเมื่อบทบาทของตนได้รับการยอมรับ นอกจากนี้ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนช่วยเสริมสร้างความสุขให้กับผู้สูงอายุ

การเข้าร่วมในกิจกรรมทางสังคมและศาสนา เช่น พิธีกรรมในหมู่บ้านและการไปวัด การมีส่วนร่วมเหล่านี้ช่วยสร้างความรู้สึกร่วมเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและลดความรู้สึกโดดเดี่ยว ซึ่งมีผลสำคัญต่อสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ (Chumnanmak et al. 2018; Danyuthasilpe et al. 2009)

นอกจากเครือข่ายครอบครัวแล้ว แนวคิดเครือข่ายเชิงอารมณ์ (affective networks) ยังครอบคลุมถึงความสัมพันธ์ทางอารมณ์ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน (community participation) ตัวอย่างเช่น โรงเรียนผู้สูงอายุและกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพในชุมชนเป็นตัวอย่างของการสร้างเครือข่ายเชิงอารมณ์ ที่ไม่เพียงแต่ให้ประโยชน์ด้านร่างกายและจิตใจ แต่ยังส่งเสริมความพึงพอใจทางอารมณ์ผ่านการปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมวัย การเรียนรู้ร่วมกัน และกิจกรรมร่วมกัน

ผู้สูงอายุมักจัดเวดวงสังคมของตนให้เหลือเพียงความสัมพันธ์ที่สร้างความพึงพอใจทางอารมณ์ เนื่องจากสามารถควบคุมสถานการณ์ระหว่างบุคคลที่ผู้สูงอายุต้องเผชิญ การเลือกเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมที่คัดสรรมาอย่างดีนี้ ยังช่วยเสริมสร้างสถานะทางอารมณ์ที่ดี ความสามารถในการจัดการอารมณ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพอาจนำไปสู่ความยืดหยุ่นทางอารมณ์ที่มากขึ้นในผู้สูงอายุ ซึ่งช่วยให้พวกเขารับมือกับความเครียดและความยากลำบากได้ดีขึ้น ความยืดหยุ่นนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในการรักษาสุขภาพจิตเมื่ออายุมากขึ้น (Gross et al. 1997)

งานวิจัยของ Charles และ Carstensen (2010) ชี้ให้เห็นว่าเครือข่ายสังคมและอารมณ์ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อสุขภาวะในวัยชรา แม้ว่าผู้สูงอายุจะมีการเสื่อมถอยทางชีวภาพ สรีรวิทยา และสติปัญญา ผู้สูงอายุหลายคนยังคงมีความมั่นคงทางอารมณ์ที่ดีและความพึงพอใจในชีวิตในระดับสูง การเชื่อมโยงทางสังคมไม่ได้ลดลงเมื่ออายุมากขึ้น เครือข่ายสังคมที่เข้มแข็งสามารถลดความเสี่ยงในการเจ็บป่วยและอัตราการเสียชีวิตได้อย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งเปรียบเทียบได้กับตัวชี้วัดทางสุขภาพแบบดั้งเดิม

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านสังคม เศรษฐกิจและประชากรเมื่อจำนวนผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียวเพิ่มขึ้น อันเนื่องมาจากการอพยพและการขยายตัวของเมือง ทำให้ลักษณะของความสัมพันธ์เชิงอารมณ์เหล่านี้เปลี่ยนแปลงไป จึงจำเป็นต้องมีการวิจัยเพื่อสำรวจว่าผู้สูงอายุโดยเฉพาะในกรณีที่ผู้สูงอายุอยู่ตามลำพัง จะรักษาความสัมพันธ์ทางอารมณ์ และเครือข่ายการสนับสนุนได้อย่างไร รวมทั้งผลกระทบต่อสุขภาพทางร่างกายและจิตใจ

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างสุขภาวะและความยืดหยุ่นของผู้สูงอายุ ได้แก่ เทคโนโลยีการสื่อสาร ผู้สูงอายุใช้สื่อออนไลน์เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ การติดต่อสื่อสาร และการมีส่วนร่วมในสังคม เทคโนโลยีการสื่อสารช่วยลดปัญหาความโดดเดี่ยวและส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีความกระตือรือร้นในการพัฒนาทักษะใหม่ๆ (Sen et al. 2022) ปัจจุบันผู้สูงอายุมีการเรียนรู้ผ่านหลักสูตรออนไลน์ ในการพัฒนาทักษะของผู้สูงอายุ มีการใช้สื่อสังคมออนไลน์ (social media) เช่น Facebook LINE และ YouTube ในการเชื่อมต่อและสร้างเครือข่ายทางสังคมระหว่างผู้สูงอายุกับครอบครัวและชุมชน การฝึกอบรมทักษะดิจิทัลสำหรับผู้สูงอายุจึงมีความจำเป็น โดยเน้นการสอนวิธีการใช้เทคโนโลยีพื้นฐาน เช่น การใช้สมาร์ทโฟน การเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ต และการใช้แอปพลิเคชันต่างๆ เพื่อส่งเสริมการเข้าถึงข้อมูลและบริการต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ

งานวิจัยเรื่องการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลของผู้สูงอายุในประเทศไทย พบว่าเทคโนโลยีช่วยให้ผู้สูงอายุได้รับข้อมูลข่าวสาร เข้าถึงข้อมูลด้านสุขภาพ สื่อสารกับครอบครัว และมีส่วนร่วมในสังคมออนไลน์ การใช้เทคโนโลยี ยังช่วยให้ผู้สูงอายุมีความเป็นอิสระมากขึ้นและเพิ่มความมั่นใจในตนเอง การศึกษาวิจัยชี้ให้เห็นว่าผู้สูงอายุมักได้รับอิทธิพลจากครอบครัวและเพื่อนฝูงในการนำเทคโนโลยีมาใช้ ผู้สูงอายุใช้สื่อออนไลน์เพื่อสร้างเครือข่ายและหาความรู้ด้านสุขภาพ ซึ่งเป็นช่องทางในการเข้าถึงการดูแลสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุ (Chanyawudhiwan and Mingsiritham 2022) อย่างไรก็ตาม ผู้สูงอายุจำนวนมากยังคงเผชิญกับความท้าทายในการนำเทคโนโลยีมาใช้ เช่น ขาดประสบการณ์ ความกังวลต่อความซับซ้อน และความไม่สะดวกทางกายภาพเมื่อต้องใช้อุปกรณ์ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเข้าถึงอุปกรณ์อย่างสมาร์ทโฟน ซึ่งส่งผลต่อการเข้าถึงระบบธนาคารดิจิทัล (Bui and Luong 2023) และรับเงินจากโครงการสนับสนุนกลุ่มเปราะบางของรัฐบาล

งานวิจัยที่มุ่งเน้นประเด็นการสร้างเสริมพลังการปรับตัว การสร้างเครือข่ายทางสังคมและอารมณ์ และการใช้เทคโนโลยี จะช่วยเติมเต็มช่องว่างในความรู้เกี่ยวกับผู้สูงอายุในประเทศไทย งานวิจัยเหล่านี้ไม่เพียงแต่ตอบโจทย์ความต้องการทางกายภาพ แต่ยังให้ความสำคัญกับมิติทางจิตใจและสังคมของผู้สูงอายุอย่างครบถ้วน ช่วยเติมเต็มช่องว่างในการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุให้ครอบคลุมมากขึ้นตามความต้องการที่หลากหลายของผู้สูงอายุในสังคมยุคปัจจุบัน

วารสารสังคมศาสตร์ฉบับ ก้าวหน้าวัย: พลังการปรับตัว และพื้นที่ทางสังคมของผู้สูงอายุในยุคดิจิทัล ประกอบด้วยบทความที่สำรวจประเด็นเกี่ยวกับผู้สูงอายุจากหลากหลายมุมมอง ครอบคลุมทั้งนโยบายสาธารณะ พื้นที่ทางสังคม การปรับตัวอย่างมีพลังของผู้สูงอายุ (resilience) และการใช้เทคโนโลยีในการดำรงชีวิต วารสารฉบับนี้ยังเปิดพื้นที่ให้บทความอื่นๆ ที่ท้าทายกรอบคิดเดิมของการวิเคราะห์สังคมร่วมสมัย ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนตั้งคำถามถึงความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมในยุคที่ความเปราะบางและศักยภาพการดำรงอยู่ควบคู่กัน

1. นโยบายสาธารณะและระบบสวัสดิการในสังคมสูงวัย

ความท้าทายที่สำคัญของสังคมสูงวัย คือ การจัดให้มีระบบสวัสดิการและนโยบายสาธารณะที่สามารถรองรับจำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้นอย่างยั่งยืน บทความ “ระบบสวัสดิการอนุรักษนิยมและการคุ้มครองทางสังคมสำหรับสังคมสูงวัยในประเทศไทย” โดย กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์ และพรนิภา เดชแพ ได้สะท้อนให้เห็นว่าระบบสวัสดิการไทยยังมีลักษณะอนุรักษนิยม โดยใช้แนวคิดสูงวัยอย่างมีพลัง (active aging) และทฤษฎีระบบสวัสดิการ เพื่ออธิบายลักษณะเฉพาะของระบบการคุ้มครองทางสังคมของผู้สูงวัยไทย ผู้เขียนชี้ให้เห็นว่า แม้ระบบคุ้มครองรายได้จะเป็นฐานสำคัญของการคุ้มครองทางสังคม แต่ยังไม่เพียงพอต่อการรองรับสังคมสูงวัยในระยะยาว ประเทศไทยจำเป็นต้องพัฒนาระบบดูแลระยะยาวให้ครอบคลุมผู้สูงวัยที่ขาดการดูแลจากครอบครัว และขยายบทบาทของระบบสุขภาพถ้วนหน้าให้ตอบสนองความหลากหลายของผู้สูงอายุ เช่นเดียวกับบทความ “อายุยืนนาน อยู่ดีและมีคุณภาพไทยเทียบ OECD ในการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมสูงอายุโดยสมบูรณ์” โดย พัทธ์ธีรา สมบูรณ์สิน และธีระ สิ้นเดชาวัชร ศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างสุขภาพผู้สูงอายุและนโยบายเกษียณอายุ โดยเปรียบเทียบข้อมูลระหว่างประเทศไทยและประเทศสมาชิกในกลุ่มองค์การเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD) บทความยังชี้ให้เห็นความแตกต่างของการขับเคลื่อนนโยบายและเสนอให้ประเทศไทยปรับนโยบายโดยส่งเสริมการทำงานของแรงงานสูงอายุลดความเหลื่อมล้ำทางเพศ และการลงทุนในระบบสุขภาพและโครงสร้างทางสังคมเพื่อรองรับการเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างยั่งยืน

บทความเรื่อง “ผู้สูงอายุไร้สัญชาติ: ความเปราะบาง และความรุนแรงเชิงโครงสร้างของสังคม” โดย อีรณรงค์ สกุลศรี นำเสนอการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ต่อโครงสร้างทางสังคมที่ผลิตซ้ำความเปราะบางของผู้สูงอายุไร้สัญชาติ โดยเฉพาะในด้านสิทธิในการเข้าถึงบริการสาธารณสุข พบว่ากลุ่มประชากรนี้เผชิญกับการถูกกีดกันทั้งในเชิงกฎหมาย การไม่มีสถานะในทะเบียนราษฎร และการเข้าถึงบริการรักษาพยาบาลอย่างจำกัด ซึ่งล้วนส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

2. พื้นที่ทางสังคมและการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ

ความสำคัญของ “พื้นที่ทางสังคม” ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้สูงวัยปรากฏชัดในบทความ “อิบะโช: พื้นที่การสัมพันธ์ของแรงงานชิบูบาริในชุมชนเมืองญี่ปุ่น” กนกวรรณ สมศิริวรังกุล นำเสนอแนวคิด “อิบะโช” (Ibasho) ซึ่งเป็นพื้นที่ทางสังคมที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุมีบทบาทในตลาดแรงงานและชุมชน อิบะโช ไม่เพียงเป็นพื้นที่ลดความโดดเดี่ยวและสร้างคุณค่าให้กับผู้สูงวัย แต่ยังส่งเสริมสุขภาวะทางสังคมและการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมาย กรณีศึกษาคาเฟ่ท้องถิ่นในประเทศญี่ปุ่น แสดงให้เห็นว่าพื้นที่เช่นนี้เปิดโอกาสให้คนต่างวัย เช่น ผู้สูงอายุและวัยรุ่น ได้พบปะและสร้างปฏิสัมพันธ์ซึ่งช่วยลดช่องว่างระหว่างวัยและส่งเสริมการพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชน สิ่งสำคัญคือแนวคิดอิบะโชไม่ได้มองผู้สูงวัยในฐานะผู้รอรับการดูแลเท่านั้น หากแต่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้สูงอายุ ที่ใช้ประสบการณ์และภูมิปัญญาเพื่อร่วมออกแบบพื้นที่ที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนทุกช่วงวัย แนวคิดนี้จึงมีศักยภาพในการประยุกต์ใช้กับบริบทของประเทศไทย โดยเฉพาะในยุคที่สังคมกำลังเปลี่ยนผ่านสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์

บทความ “เพศภาวะ ชาติพันธุ์ และการเรียนรู้ตลอดชีวิต: ความหมายและแนวทางในการเรียนรู้ร่วมกันของผู้สูงอายุปกากะญอ” มลิวัดย์ เสนาวงษ์ ได้นำเสนอแนวคิด “เบลาเซ” หรือศูนย์การเรียนรู้ในวัฒนธรรมปกากะญอ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดอิบะโช บทความชี้ให้เห็นความสำคัญของการเรียนรู้ตลอดชีวิตในมิติที่ไม่ใช่แค่การพัฒนาทักษะการทำงาน หรือเสริมสร้างเศรษฐกิจ แต่เป็นกระบวนการฟื้นฟู ถักทอ และสืบสานองค์ความรู้ท้องถิ่น ตลอดจนสร้างพลังอำนาจให้กับ ผู้สูงวัยในกลุ่มชาติพันธุ์ที่มักถูกกีดกันจากโครงสร้างสังคมหลัก การเรียนรู้ร่วมกัน (collective learning) ช่วยเสริมสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้ทั้งผู้สูงอายุและคนรุ่นใหม่ รวมทั้งรักษาอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยผู้สูงอายุมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การทอผ้า การจักสาน การขับลำนำ หรืออ้อทา พิธีกรรมพื้นบ้าน ให้กับเยาวชน

3. พลังในการปรับตัว (resilience) และการสร้างความหมายของผู้สูงอายุ

การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ ส่งผลให้ผู้สูงอายุที่อยู่อาศัยตามลำพังจำเป็นต้องปรับตัวหรือพัฒนาศักยภาพตนเอง (resilience) ในหลายมิติทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ และเศรษฐกิจ เพื่อเสริมสร้างความสามารถในการฟื้นตัว เช่น การดูแลสุขภาพตนเอง การบริหารจัดการอารมณ์ และการรักษาความมั่นคงทางรายได้ บทความ “การอยู่ลำพังในช่วงบั้นปลายของชีวิต: การสร้างความหมายในช่วงบั้นปลายของชีวิตและวิธีคิดที่ว่าด้วยความตาย” ของ สุนทรีย์ สิริอินตะวงศ์ เปิดประเด็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัว และผลกระทบที่ทำให้ผู้สูงอายุจำนวนมากต้องใช้ชีวิตลำพัง ท่ามกลางความเข้าใจเดิมที่มองว่าการอยู่ลำพังสัมพันธ์กับความเปราะบาง งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นถึงการสร้างความหมายใหม่ที่ผู้สูงวัยมีต่อความโดดเดี่ยว ความตาย และการพึ่งพิง ครอบครัวทั้งประเด็นเพศภาวะ ชนชั้น และความหลากหลายทางความคิด ผู้สูงอายุที่อยู่ลำพังใช้วิธีสร้างเครือข่ายทางสังคม เพื่อรับการสนับสนุนยามเจ็บป่วย และยังพัฒนาความยืดหยุ่นทางอารมณ์ (emotional resilience) ผ่านการค้นหาคำหมายในชีวิตช่วงปลาย โดยใช้วิธีคิดทางศาสนาเพื่อทำความเข้าใจการดำรงอยู่และความตาย

บทความ “การบริโภคของผู้สูงอายุในภาคเหนือ: บทบาทและการเปลี่ยนผ่านสู่การเป็นผู้สูงวัยที่มีศักยภาพ” อิทธิพงษ์ ทองศรีเกตุ, จิรวัฒน์ รักชาติ และ สุรัชย์ ศรีนรจันทร์ นำเสนอการบริโภคอาหารของผู้สูงอายุในภาคเหนือ ซึ่งไม่เพียงเป็นกิจกรรมเพื่อการดำรงชีพ แต่ยังสะท้อนถึงภูมิปัญญา วิถีชีวิต และบทบาทของผู้สูงวัยในสังคม ผู้สูงอายุเลือกปลูกผักไว้บริโภคเอง เน้นอาหารพื้นบ้านตามฤดูกาล ทั้งเพื่อความมั่นคงด้านอาหารและลดการพึ่งพาจากภายนอก กระบวนการเหล่านี้ไม่เพียงช่วยส่งเสริมสุขภาพกายและใจ แต่ยังสร้างความรู้สึกลึกซึ้งมีคุณค่า การมีบทบาทในครอบครัวและชุมชน และช่วยให้ผู้สูงวัยสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างตัวตนใหม่ของผู้สูงวัย ให้สามารถพึ่งพาตนเอง และมีส่วนร่วมในชุมชนได้อย่างกระฉับกระเฉง ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์

4. การดูแลเชิงจิตวิญญาณและเทคโนโลยี

บทความ “จากสิ่งเหนือธรรมชาติสู่ AI: ทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับมานุษยวิทยา ความสูงวัยในสังคมร่วมสมัย” ของ นัฐวุฒิ สิงห์กุล เปิดประเด็นการทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับความชราภาพผ่านมุมมองทางมานุษยวิทยา ตั้งแต่ความเชื่อดั้งเดิมในสังคมชาติพันธุ์อย่างเช่นกลุ่มไทดำ การปรับตัวและสร้างความหมายใหม่ให้กับชีวิตของผู้สูงอายุ ไปจนถึงผลกระทบของเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่าง AI ที่เข้ามามีบทบาทในการดูแลผู้สูงอายุ ซึ่งทำให้ร่างกายของผู้สูงอายุมีความสามารถในการใช้ชีวิตที่หลากหลายและยืนยาวมากขึ้น การเปลี่ยนผ่านนี้สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างความรู้สมัยใหม่กับมิติทางจิตวิญญาณ และอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุในบริบทสังคมร่วมสมัย

5. ประเด็นร่วมสมัยในด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคมในโลกเปลี่ยนผ่าน

แม้ว่าเนื้อหาหลักของวารสารจะเน้นไปที่ประเด็นผู้สูงอายุ แต่นับนี้ยังได้รวมบทความที่วิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงในสังคม ทั้งด้านนิเวศเกษตรกรรม การวิเคราะห์เครือข่ายผู้กระทำการทางสังคม ตลอดจนวัฒนธรรมดนตรีร่วมสมัย บทความเหล่านี้จะช่วยขยายขอบเขตความเข้าใจต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมร่วมสมัย ซึ่งล้วนมีผลต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในทุกช่วงวัย รวมถึงผู้สูงอายุ

บทความเรื่อง “เศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยนิเวศเกษตรกรรมและการปรับตัวหลังโควิด-19 ของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง อำเภอนีนะปราย จังหวัดพิษณุโลก” นาฏลดามาทำมา และ วีระ หวังสัจจะโชค นำเสนอกกรณีศึกษาเกษตรกรสวนมะม่วงในอำเภอนีนะปราย จังหวัดพิษณุโลก โดยชี้ให้เห็นถึงความเปราะบางของเศรษฐกิจท้องถิ่น และกระบวนการปรับตัวผ่านการปรับตัวเชิงนิเวศของเกษตรกรในช่วงวิกฤตโควิด-19 เกษตรกรในพื้นที่เริ่มหันมาใช้แนวทางนิเวศเกษตร โดยลดการใช้สารเคมี หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์และน้ำหมักชีวภาพเพื่อลดต้นทุนการผลิต ขณะเดียวกันยังมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบแรงงานโดยใช้แรงงานภายในครัวเรือน นอกจากนี้ เกษตรกรบางรายได้พัฒนารูปแบบการตลาดใหม่ โดยดำเนินการขนส่งและค้าขายด้วยตนเอง รวมถึงการแลกเปลี่ยนผลผลิตภายในเครือข่ายชุมชน เป็นการฟื้นฟูเศรษฐกิจในระดับฐานรากอย่างสร้างสรรค์และยืดหยุ่นต่อภาวะวิกฤต

บทความเรื่อง “จากแนวคิดเครือข่ายทางสังคมสู่กระบวนการทัศน์แบบเครือข่ายผู้กระทำการ: มุมมองการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ” โดย พรรณยุพา ธรรมวัตร เสนอการวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่าง แนวคิด Social Network Analysis (SNA) กับ ทฤษฎีเครือข่ายผู้กระทำการ (Actor-Network Theory: ANT) โดยเน้นให้เห็นถึงหลักการสำคัญ จุดแข็ง จุดอ่อน และขอบเขตการวิเคราะห์ของแต่ละแนวคิด บทความชี้ให้เห็นถึงศักยภาพในการบูรณาการทั้งสองกรอบแนวคิด เพื่อเสริมความลึกซึ้งและพลวัตให้การวิจัยทางสังคมร่วมสมัย โดยเฉพาะในประเด็นที่ซับซ้อนซึ่งครอบคลุมทั้งมนุษย์ วัตถุ และเทคโนโลยี

บทความเรื่อง “ไมเคิล แจ็คสันและเวทีหมอลำ ความสัมพันธ์ที่ทับซ้อนของการทำให้เป็นสินค้า และช่วงเวลาแห่งอิสรภาพ” โดย ชีษณุพงศ์ อินทร์แก้ว วิเคราะห์การต่อรองอำนาจผ่านพื้นที่ทางวัฒนธรรมร่วมสมัย โดยเฉพาะการผลิตและบริโภคดนตรีในฐานะสินค้าวัฒนธรรม บทความชวนให้บทวนกรอบคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมในบริบทเสรีนิยมใหม่ ผ่านกรณีศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงพื้นที่อิสรภาพที่ถูกเปิดขึ้นในหมู่กลุ่มชายขอบ แม้จะอยู่ภายใต้อุตสาหกรรมวัฒนธรรมและกลไกตลาด บทความชี้ให้เห็นว่า ดนตรีร่วมสมัยมิใช่เพียงสิ่งบันเทิงหรือวัตถุทางวัฒนธรรม แต่เป็นพื้นที่ของการต่อรอง ที่เชื่อมโยงกับอำนาจ การเมือง และความเป็นไปได้ของอิสรภาพในสังคมร่วมสมัย

ท้ายที่สุด วารสารฉบับนี้หวังว่าจะเป็นพื้นที่ทางวิชาการที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้เชิงสหวิทยาการ ทั้งในเชิงนโยบาย สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ตลอดจนเป็นแรงบันดาลใจในการพัฒนางานวิจัยและนโยบายเพื่อรองรับสังคมสูงอายุอย่างมีคุณภาพในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- ศศิพัฒน์ ยอดเพชร และคณะ. 2565. *โรงเรียนผู้สูงอายุ : ชุดความรู้ที่มุ่งสู่การก้าวข้าม
สูงวัยอย่างมีพลัง*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย
- Ahmed, Sarah. 2004. "Affective economies." *Social text* 22 (2): 117-139.
- Bui, Minh-Tam Thi, and Thi Ngoc Oanh Luong. 2023. "Financial inclusion for the
elderly in Thailand and the role of information communication technology."
Borsa Istanbul Review 23 (4): 818-833.
- Chanyawudhiwan, Gan, and Kemmanat Mingsiritham. 2022. "Analysis of Elderly
Use of Digital Technology in Thailand." *International Journal of Interactive
Mobile Technologies (IJIM)* 16 (7): 173-181.
- Charles, Susan T., and Laura L. Carstensen. 2010. "Social and emotional aging."
Annual review of psychology 61 (1): 383-409.
- Chumnanmak, Rukchanok, Dusadee Ayuwat, and Wanichcha Narongchai. 2018.
"Happiness elements of elders in Rural Northeast, Thailand: Dynamic of
social change in globalization era." *Jurnal Kebijakan dan Manajemen
Publik (JKMP)* 6 (1): 15-24.
- Danyuthasilpe, Chuleekorn, Kwanjai Amnatsatsue, Chanuantong Tanasugarn,
Patcharaporn Kerdmongkol, and Allan B. Steckler. 2009. "Ways of
healthy aging: a case study of elderly people in a Northern Thai village."
Health Promotion International 24 (4): 394-403.
- Fontes, Arlete Portella, and Anita Liberalesso Neri. 2015. "Resilience in aging:
iterature review." *Ciencia & saude coletiva* 20: 1475-1495.
- Gross, James J., Laura L. Carstensen, Monisha Pasupathi, Jeanne Tsai, Carina
Götestam Skorpen, and Angie Y. C. Hsu. 1997. "Emotion and aging:
experience, expression, and control." *Psychology and aging* 12 (4):
590-599.
- McFadden, Susan H., and Anne Basting. 2010. "Healthy aging persons and their
brains: promoting resilience through creative engagement." *Clinics in
geriatric medicine* 26 (1): 149-161.

- Merchant, Reshma A, Ivan Aprahamian, Jatupol Woo, Bruno Vellas, and John E. Morley. 2022. "Resilience and successful aging." *The Journal of nutrition, health and aging* 26 (7): 652-656.
- Sen, Keya, Gayle Prybutok, and Victor Prybutok. 2022. "The use of digital technology for social wellbeing reduces social isolation in older adults: A systematic review." *SSM-Population Hhealth* 17: 101020.
- Rangsiman Soonthornchaiya. 2020. "Resilience for psychological impacts of COVID-19 pandemic on older adults in Thailand." *HSOA Journal of gerontology and geriatric medicine* 6 (053):1-5.